

3. Жайворонок В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – №5. – С. 31
4. Кубрянова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 248с.
5. Леськів Б. Фігури “Кобзаря” Тараса Шевченка. Словник. – Немирів, 2004. – 146 с.
6. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры. – М., 2004. – 630 с.

Потенко Л.О.

Київський національний лінгвістичний університет

Когнітивні засади фразотворчих процесів

У лінгвістиці останніх років прослідковується тенденція до розуміння сутності мови як динамічної системи, центром якої є людина. Саме завдяки динамічним процесам у лінгвістиці, зміні наукових парадигм та досягненням суміжних з мовознавством наук когнітивна орієнтація досліджень у сучасному мовознавстві набуває все більшої актуальності. У світлі когнітивно-зорієнтованих лінгвістичних пошуків предметом особливої уваги виступає дослідження та моделювання мовної картини світу (МКС), окремих її фрагментів (А.Д.Белова, Ю.М.Караулов, Г.В.Колшанський, Ю.С.Степанов та інші). Когнітивним аспектам лінгвістики присвячені також наукові праці таких вчених, як М.М.Болдирєв, О.С. Кубрякова, О.О.Селіванова, С.О. Жаботинська, З.Д.Попова, І.А.Стернін, Г.О.Волохіна та ін.

Визначальною особливістю сучасного мовознавства є антропоцентричний підхід до розгляду мови як конститутивної властивості людини, вивчення мови у взаємодії з людиною, її мисленням. Найважливішою сферою життєдіяльності людини є емоціональна сфера. Тому не дивує той факт, що увага лінгвістів останнім часом все більше зосереджується на тих властивостях мови, які пов'язані з різноманітними аспектами внутрішнього життя людини, а саме емоціональністю. Емоції, які кодуються тією чи іншою національною мовою, існують як цінносне явище людського буття. Соціалізовані в конкретній культурі, у конкретному соціумі, вони формують концепти [4 с. 51]. Емоційна сфера відіграє важливу роль у формуванні єдиної бази знань і цінностей, що, у свою чергу, сприяє становленню фразеологічної одиниці (далі – ФО) як образної і національно-маркованої мовної одиниці. Образність ФО – один із основних компонентів конотації, що відображає особливості національного менталітету. Л.І.Ройзензон і Ю.Ю.Аваліані зазначають: “Якщо лексика в своїй сукупності відображає всю суму явищ, фактів, процесів дійсності, то фразеологія охоплює в першу чергу сферу переживань і почуттів, психологічних станів

індивідумів, теми почуттів печалі, радості, любові, дружби, конфлікту і боротьби, якісну харак-теристику” [6, с. 17].

Дослідження із психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, когнітивної психології, теорії комунікації дозволили співвіднести картину світу як відображену у психіці людини дійсність (матеріальне й ідеальне, реальне й уявне) і мовну картину світу як сукупність знань, зафіксованих в одиницях мови, у структурах репрезентації знань [1, с. 9]. У сучасному мовознавстві поряд з поняттями “картина світу”, “мовна картина світу”(МКС) існує також поняття “фразеологічної картини світу”(ФКС) як частини цілісної МКС, “яка описана засобами фразеології, у якій кожен фразеологічний вираз є елементом суворої системи і виконує певні функції в описуванні реалій оточуючої дійсності” [8, с. 48].

Фразеологічна картина світу виступає як сукупність знань про світ, перш за все на рівні буденної свідомості, і тому являє собою “наївну картину світу”. Розробка ФКМ з урахуванням людського фактору стає пріоритетним напрямком антропологічної лінгвістики, яка об’єднує дані соціолінгвістики і етнолінгвістики. ФКС – це найяскравіша частина національної мовної картини світу, яка характеризується наступними особливостями: фразеологічна картина світу універсальна для всіх мов світу, і виявляється найстабільнішою частиною мовної картини світу; окрім того, вона національно і фрагментарно-специфічна, антропоцентрична і експресивна [4, с. 76].

У лінгвістиці існує також розмежування понять “фразеологічна картина світу” і “концептуальна картина світу”, де перше є частиною другого. Концептуальна картина світу – це система інформації про об’єкти, яка представлена актуально і потенційно в свідомості індивіда. Одиницю інформації такої системи становить концепт, функція якого полягає у фіксації й актуалізації поняттєвого, емоціонального, асоціативного, вербального, культурологічного та іншого змісту об’єктів дійсності, включеного до структури концептуальної картини світу, де кожен представник етнокультурної спільноти вільно оперує концептами для об’єктивації думки і її фразеологічної об’єктивації в зовнішньому мовленні [3, с. 19]. Специфіка фразеологічного значення зумовлена такими факторами: семантичне ядро складають його конотативно-прагматичні смисли, а периферію – предметно-поняттєві. Мінімальною одиницею, яка виникає в процесі формування концептуального змісту фраземи, є фразеологічний концепт – когнітивний субстрат фраземотворення.

Когнітивна лінгвістика дозволяє проаналізувати процеси, які здійснюються шляхом фразеологізації, тобто створення фразеологічних концептів, і намітити механізм співвідношення мовних і когнітивних аспектів у фразеології.

Когнітивний підхід до фразеології в цілому зумовлений розробкою фразеологізма як: 1) мовного знаку, який передає інформацію; 2) знаку, який зберігає і відтворює культурні установки народу; 3) знаку, вся семантика якого “виявляється у проблисках культури” [7, с. 164]. Тому закономірним є, на

нашу думку, той факт, що на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки зростає інтерес до системного вивчення фразеології, активізується увага до системного опису фразеологічного фонду мови. Саме системний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, що формується внаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті. Когнітивні аспекти фразотворення досліджуються в працях багатьох вчених (Є.Г.Біляєвська, О.І.Бикова, С.Н.Денисенко, М.Л.Джаграєва та ін.).

Застосування концепції мовної картини світу до вивчення процесів фразотворення в багатьох мовах говорить про актуальність досліджень фразотворчих процесів та загальних напрямів вивчення фразотворення. Процес утворення фразеологічних одиниць починається в первинному сегменті концептуальної картини світу, а потім переміщується у площину вторинної концептуальної та мовної картин світу. Досліджуючи дериваційні процеси на матеріалі німецьких біблеїзмів, О.М.Лисенко зазначає, що результатом фразеологічного переосмислення є вторинний концепт, нова ідеальна сутність, яка утворилася при взаємодії внутрішніх форм первинних концептів. Диференціюючою ознакою первинного та вторинного фразотворення у мові є наявність взаємодії первинного та вторинного сегмента мовної та концептуальної картин світу: первинна фразеологізація відбувається на основі первинних, вихідних понять; вторинні фразотворчі процеси відбуваються у вторинному сегменті, на основі вже існуючих вторинних уявлень та понять. За будь-яких змін, яких зазнає одиниця, залишається константна, незмінна частина структурного та семантичного інваріанта ФО, що забезпечує узнавання одиниці при її подальших змінах. Основоположним критерієм розподілу процесів вторинного фразотворення є факт збереження чи порушення тотожності фразеологічної одиниці. При варіюванні порушення тотожності не відбувається, і фразеологічний варіант являє собою різновид перетвореної фразеологічної одиниці; при порушенні тотожності між твірною та похідною одиницею має місце процес фразеологічної деривації, який веде до утворення нової фразеологічної одиниці на основі вже існуючої [5, с. 8].

Вивчення регулярних фразотворчих процесів, які зумовлені комунікативною необхідністю, є одним із аспектів фразеології – фразотворення, в межах якого вивчається фразеологічна деривація на базі наявної фразеології. Когнітивні процеси стимулюють розвиток деривації: нові знання про об'єкти номінації, нові кваліфікаційні ознаки вимагають нових засобів вираження [2, с. 11].

ФКМ поповнюється в процесі розвитку суспільства незначною мірою порівнянно з лексичною частиною мовної картини світу, оскільки поява ФО в мові – результат досить складного і тривалого мовного розвитку. Дослідженню когнітивних засад деривації на основі фразеолгізмів, яка веде до появи новотворень різних типів, аналізу інволюційних і комбінаторних процесів у сфері фразеологічної деривації присвячена наукова праця І.Є.Полововой (2005).

Зацікавленість проблемою фразеологічної деривації можна вважати закономірною, оскільки при вивченні фразотворчих процесів виявляються особливості фразеологічної системи кожної мови, розкриваються її внутрішньофразотворчі зв'язки, які відображають специфіку когнітивної діяльності людини.

Фразеологічна деривація – це акт номінації, позначування нової для суспільного досвіду (або індивідуального досвіду носія мови) реалії або поняття. Вивчення фразеологічної деривації дозволяє проаналізувати динаміку фразеологічної системи, встановити лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, які зумовлюють її розвиток.

Отже, дериваційні процеси фразеологічних одиниць мають безпосередній зв'язок з концептуально-мовними процесами відображення світу. Завдяки вторинним процесам фразотворення відбуваються зміни концептуально-мовного статусу базових фразеологічних одиниць.

Література

1. Богданович Г.Ю. Сучасна російська мова в полілінгвокультурній ситуації в Криму: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Сімферополь, 2003. – 35 с.
2. Джаграева М.Л. Коммуникативно-прагматические особенности фразеологической деривации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ставрополь, 2005. – 27 с.
3. Золотых Л.Г. Когнитивно-дискурсивные основы фразеологической семантики (на материале русского языка). Автореф. дис. ... д-ра. филол. наук. – Белгород, 2008. – 49 с.
4. Косякова Ю.Г. Фразеологические единицы эмотивной семантики как фрагмент национальной языковой картины мира: Дис. ... канд. филол. наук. – Омск, 2006. – 202 с.
5. Лисенко О.М. Дериваційні процеси у німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних біблеїзмів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000. – 20 с.
6. Ройзензон Л.И., Авалиани Ю.Ю. Сравнительно-сопоставительный, структурно-типологический и ареальный аспекты изучения фразеологии. – Вологда: Знание, 1995. – 215 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Рус. яз., 1996. – 288 с.
8. Хайруллина Р.Х. Картина мира во фразеологии: дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1997. – 320 с.